

САКРАЛЬНА СИЛА

Авторів, які називають себе письменниками — леґіон, але тих, які уміють писати, в історії літератури насправді мало. Кларісе Ліспектор уміла.

Для неї жити означало писати. Її творчість і життя суцільний метатекст. Її персонажі задумані на кілька життів і романів, і водночас були реальними людьми. Ольга Бореллі, секретарка письменниці, згадує, що Кларісе незадовго до смерті, квола й знесилена після операції, несподівано вирішила вийти з лікарняної палати. Біля дверей вона зустріла медсестру, яка кате-

горично заборонила їй ходити. «Ви щойно вбили мого персонажа!» — вигукнула у розпачі Ліспектор. «Вона завжди, так, завжди вміла здійснити те, що вона хотіла і коли хотіла. Не питаючи ні в кого дозволу. У цьому була сила її характеру», — констатувала Ольга, яка, за словами Кларісе, мала стати тією, що сидітиме поруч в останні миті її життя. Це здійснилося..

Літературознавці недаремно розглядають тексти письменників у контексті їх біографії. «Будьте обережні з Кларісе, — застеріг канадську письменницю Клер Варен, дослідницю життєтворчості бразильської легенди, давній друг Ліспектор, Отто Лара Резенде. — Це не література. Це чародійство». Магічний реалізм Кларісе Ліспектор приголомшує, поетика її прози нагадує заклинання первісної людини, слова розлітаються, наче звуки шаманського барабана, мова дика й незвична. Це текст-ритуал, логіка його викладу спантеличує. Як диво, перед яким безсила буденна свідомість. «Неважливо, як дивно звучить проза Ліспектор у перекладі, бо мовою оригіналу вона звучить не менш незвично» — пояснює Бенджамін Мозер, перекладач і біограф найзагадковішої письменниці Латинської Америки, у своєму розлогіму дослідженні її життєтворчості «Чому цей світ».

Манера писати в Ліспектор настільки самобутня і незвична, що кожен перекладач відчув болісні муки творчості, аби точно перекласти її слова. І тут річ навіть не в неможливості точно переповісти одну мову іншою. Складно, бо це авторка, яка винаходила свої літературні канони. Граматика, синтаксис і навіть пунктуація в неї — поза визнаними правилами. Забути завчені мовні

канони довелося і мені, літературному редакторові. Моє уявлення про художню прозу кардинально змінилося, відколи я читала і перечитувала Ліспектор — як мовою оригіналу, так і в перекладах. Перший критерій, що перед вами справжній художник слова: його хочеться перечитувати. А перекласти цю експериментальну прозу виклик для перекладачів, які зважуються розгадувати смислові парадокси, складні алегорії та ексцентричні метафори бразильського «сакрального монстра». Клер Варен, яка перекладала Ліспектор французькою, постійно картала себе за намагання «виривати голки з кактуса». Маю додати, незважаючи на те, що пише Ліспектор ніби й просто, читати «Час зірки», чи не всі її твори, дуже складно. Це однаково важко, що спробувати осягнути філософію Спінози, єврейських містиків або Кабали, вплив яких можна зчитати поміж рядків у її текстах.

«Коли я навчилася читати, то читала багато книжок із різними історіями. Я думала, що книжка — це щось таке, що народжується. Я тоді не знала, що книжки пишуть». А коли дівчинці розповіли, що кожна книжка має свого автора, то Кларісе теж вирішила «стати автором». Її дитячі оповідання, які вона надсилала до редакції газети міста Ресіфі, не опублікували: бо в текстах не було фактів, тільки враження та емоції. Та це не зупинило вперту дитину — і в 9 років вона написала театральну п'єсу про любов у трьох актах. Дві сторінки, які теж ніколи не були опубліковані. Але відколи вона прочитала «Степового вовка» Гессе, її найсильнішим бажанням було — писати.

«Є те, про що я би хотіла сказати, але не можу. І дуже тяжко з цим буде кожному, хто писатиме мою біо-

графію», — писала Кларісе Ліспектор в неопублікованому рукописі. Бенджамін Мозер у своїй книзі («Чому цей світ») обережно висловує припущення, що йдеться про згвалтування матері, над якою під час єврейських погромів українських сіл у 1919 році поглумилася вага російських солдатів. Вони й заразили молоду жінку сифілісом, від якого вона померла, коли майбутній письменниці було дев'ять років. Незважаючи на фатальну неблагородну хворобу, яку на той час не вилікували б, а до застосування пеніциліну залишалося понад 20 років, третя дівчинка в сім'ї Ліспектор народилася здоровою.

10 грудня 1920 року в українському селищі Чечельник (нині Вінницька область) народилася Хая, що на івриті означає «життя». Дівчинці заледве виповнилося чотирнадцять місяців, коли її сім'я емігрувала з України до Бразилії, бо іншого вибору, щоб вижити, не мали. Незрозуміло чому, проте в інтерв'ю культова письменниця говорила, що покинула Україну двомисячним немовлям (звісно, що в зрілому віці вона навчилася рахувати). Можна спробувати пояснювати її слова незагоєною психічною травмою, як і те, що знаменита письменниця знехтувала нагодою приїхати до України, хоч їй, завдяки дипломатичним зв'язкам, це було просто зробити.

Повільна й болісна смерть матері — найтрагічніший спогад убогого дитинства Кларісе Ліспектор. Про велику провину перед мамою, яку понад усе мріяла і не змогла врятувати, вона зізналася своїм двом психоаналітикам, до яких ходила впродовж багатьох років і приховувала цей факт біографії навіть від найближ-

чих друзів. Винна від народження, бо прийшла у світ зі смертним гріхом і вже через це вчинила непоправний гріх, за який і буде покарана смертю. Аби якось зарадити безкінечному болю, від якого страждала матір, семирічна дівчинка вигадувала казки, в яких герої вічні: «вони не зовсім померли». Але паралізована мама таки померла, а її Хая, якій змінили ім'я, відколи оселилися в Масейо, столиці штату Алагоас, найбільшому в Бразилії, стала Кларісе. «Це лілії на грудях»... — так пояснювала багато років потому сенс свого нового імені письменниця в листах.

Після похорону дружини з надією на краще життя батько Ліспектор наважився переїхати з доньками до Ріо-де-Жанейро. Хоч і мав талант до математики, комерція торговця дрібними товарами навіть у столиці не виправдала його сподівань. Однак гроші на уроки гри на фортепіано для своїх дітей він таки знайшов, як і кошти для того, щоб усі троє доньок здобули освіту. Кларісе старанно вчилася, у 17 вона успішно склала іспити і вступила до найпрестижнішого юридичного закладу країни, що було неймовірним досягненням для дівчини з бідної єврейської сім'ї. Вірила, що зможе змінити пенітенціарну систему, заявляла, що в'язниці потрібно реформувати, а поняття «злочину і кари», під впливом однойменного роману Достоевського, відмежувала від суспільної влади виносити смертний вирок і обмежувати свободу іншого. Почути про таке з вуст дипломованого юриста, хоч і водночас «нестерпного генія» від літератури? Її заяви часто були на межі скандалу: Ліспектор підважувала легітимність державної влади. «Я єврейка, ви знаєте, — декларувала вона. — Але

я не вірю в цю нісенітницю, що євреї є обраними Богом народом. Це безглуздя. Німці мають бути саме такі, бо вони робили те, що вони зробили. Чи «обраність» хоч колись порятувала євреїв?» Відвертість Кларісе дивувала багатьох, як і парадоксальність її мислення та вчинків.

Несусвітня в ті часи річ, що єврейська дівчина вийшла за католіка, майбутнього дипломата. Маурі Гуржел Валенте став її законним чоловіком, від якого вона народить двох синів — Педро і Пауло. Мрії здійснювалися: у журналі «Рап» вийшов друком її маленький «Тріумф» (1940). А в 1943 році після публікації дебютного роману «Поряд з диким серцем» вона стала сенсацією. І так несподівано ввірвалася в бразильську літературу, що літературні критики не йняли віри, що такий глибокий текст здатна написати жінка. Деякі вирішили, що автор чоловік і пише «під дивакуватим псевдонімом». Поет Ледо Іво оцінив книжку молодої письменниці як найсильніший роман, який досі писала жінка португальською мовою. Американський перекладач Грегорі Рабасса радів: «Я зустрів незвичайну жінку, яка виглядає, як Марлен Дітріх, і пише так, як Вірджинія Вулф». Критики не порівнювали Ліспектор із бразильськими письменниками, натомість згадували Джойса, Достоевського, Пруста, Кафку та інших. «Ураган Кларісе» — дивувалася тому, що її постійно з кимось порівнюють, бо тоді читала з усіх згадуваних лише Достоевського.

Серед знаменитостей, у яких брала інтерв'ю 19-річна студентка Кларісе Ліспектор на початку успішної журналістської кар'єри, був і 26-річний Лучіо Кардозо, чи

не найталановитіший поет і найсміливіший драматург свого покоління. Вона вперше покохала чоловіка, але він був гомосексуалістом. Усе життя невгамовна жінка не полишала спроб достукатися до його дикого серця хронічного алкоголіка та сибарита-спокусника. Поміж ними була тільки дружба та його марні намагання «полюбити жінку». Він став прототипом до героя її другого роману «Люстра» (1946), який писала, щоб забути про нерозділене кохання. Вони були близькими друзями аж до смерті поета, яку вона вважала другою життєвою катастрофою після смерті матері.

Кларісе намагалася віртуозно грати роль дружини дипломата, стоїчно зносячи розлуку з Бразилією скрізь, де працював її чоловік: в Італії, в Швейцарії, у Сполучених Штатах Америки... Через десять років сімейного життя, письменниця усвідомила, що не може жити без Ріо, в чужомовних країнах, далеко від родини, сестер і друзів, тож у 1959 році вона повернулася до Ріо-де-Жанейро. Пара розлучилася, незважаючи на те, що сім років Маурі сподіватиметься на повернення своєї Кларісе. На той час Ліспектор вже мала славу видатної письменниці, ексцентричної та загадкової жінки, міф про яку створювали журналісти: вона затято бунтувала проти публічності. «Моя таємниця, — повторювала вона, — у тому, що нема таємниці».

На долю письменниці випало ще одне складне випробування: шизофренія старшого сина. Коли він був маленьким, вони з чоловіком не могли натішитися незвичайним розумом первістка, але одного разу Педро сказав їм, що в нього дивні вуха, в них звучить музика і голоси людей, яких нема в кімнаті. Психіатр оглянув

маленького школяра і сказав, що або ця дитина виросте генієм, або зійде з розуму. Кларісе ж не покидала думка, що в божевільні сина саме її провина, вона заспокоювала себе кавою з пігулкою «Беллергалу», і до багаторічної залежності від тютюну додалися інші. Без заспокійливого вона не могла заснути. Від хронічного безсоння почалися психічні розлади, які намагалися згладити психоаналітики. Аж поки Кларісе голими руками напівсвідомо почала гасити пожежу в своїй спальні, в якій і писала, і ледве не згоріла: її врятував син. Коли рани від опіків на тілі загояться, про них нагадає їй, відомій за межами країни письменниці, один директор журналу, відмовивши їй у публікації: «Для того, аби бути продуктивнішою і краще обізнаною, ти повинна оновити свою sexual agenda». Стримана і вразлива Кларісе відповіла: «Я не можу ні з ким спати, (...) все моє тіло згоріло». У 1972 році вона сказала своєму близькому другу, що збирається померти, як і його матір, від раку. І вона померла через п'ять років — від раку яєчників.

Кларісе була красивою жінкою, висока, із золотаво-рудим волоссям, зелено-карими очима, червоними (вона обирала яскраві кольори помад) губами, глибоким гортанним голосом... щоразу зі смаком одягнена — чоловіки постійно закохувалися в неї, Джорджо де Кіріко і Ді Кавальканти увічнили її на своїх полотнах. А вона втікала від них у літературу: дев'ять романів: «Місто в облозі», «Яблуко в темряві» ... «Дихання життя»... стільки ж збірок оповідань, п'ять історій для дітей, які побачили світ різними мовами...

Колумбійський аристократ на ім'я Сімон Гонсалес у 1974 році запросив видатну письменницю на свій Все-

світній конгрес чаклунів у колумбійській Боготі. Там її містичне оповідання «Яйце і курка» у цілковитій тиші звучало в перекладі англійською. Сама ж письменниця не мала виступу, тільки спостерігала за екстрасенсами та чародіями. «Я маю дещо сказати про магію, — заявила вона після повернення в Ріо. — Насправді я думаю, що наш контакт з надприродним має відбуватися в тиші, в глибокому усамітненні та медитації. Натхнення, у всіх видах мистецтва, має дотик магії, тому що творення — це річ, яка абсолютно незбагненна. Ніхто нічого не знає про це (...) Магія є також у тому факті, що ми винайшли Бога, і що, якимось дивом, Він існує».

Вона не вважала себе професійною письменницею: «Я лише пишу, коли хочу. Я аматор і прагну йти саме цим шляхом. Професійні письменники мають особистий обов'язок писати. (...) я не хочу бути професійною письменницею. Я оберігаю свою свободу» — в лютому 1977 року вона дала перше й останнє інтерв'ю на телекамеру в студії «TV Cultura» в Сан-Паулу — з умовою, що глядачі побачать його вже після її смерті. «Але хіба ви не народжуєтеся та не оживаєте завдяки кожній своїй новій книзі?» — допитувався в неї тележурналіст. «Що ж. [Вона робить глибокий вдих, перш ніж, нарешті, договорити.] Зараз я мертва. Побачимо, чи зможу я народитися знову. У цю мить я мертва. Я кажу вам це з моєї могили».

P.S. Межі людської мови для цієї авторки не були перешкодою, щоб перетворити біль, пристрасть, оргазм, сльози чи невимовний містичний інсайт в акт мистецтва. Вона хотіла написати про те, для чого слів не існує. Світ і те, що знаю про нього це не одне і те

ж, чому ж «про що неможливо говорити, про те треба мовчати», як переконував філософ і логік Людвіг Вітгенштейн? Але вона йшла разом із сміливими, які долають межі, що стримують інших.

P.P.S. Перше українське видання Ліспектор народилося завдяки зусиллям Анетти Антоненко, яка не боїться експериментальних видавничих проєктів, старанням перекладача, який писав і переписував, підказкам Бенджаміна Мозера і консультаціям літературознавця Дмитра Дроздовського, через що я так безмежно радію і дякую.

Інна Корнелюк

